

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

(Prof. Dr. Muhammed Nur DOĞAN Armağan Sayısı)

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number:

Cilt: 2 Sayı: 1 Şubat 2019

ss. 109-124

Makalenin Geliş

Tarihi

14/02/2019

Makalenin

Kabul Tarihi

21/02/2019

Yayın Tarihi

28/02/2019

FERHENG-İ İSTİLÂHÂT-I NÜCÛMÎ VE DİVAN ŞİİRİ ARAŞTIRMALARI AÇISINDAN ÖNEMİ

İsrafil BABACAN¹

ÖZET

Divan şiirinde sanat ve hüner göstermek her ne kadar aslı amaçlardan olsa da sadece bunların ön planda tutulduğunu söylemek güçtür. Onu vücuda getiren şairler, devrin inanç, itikat, gelenek ve bilim gibi unsurlarından kuvvetle etkilenerek bu etkiyi şiirlerine türlü yönlerden yansıtmışlardır. Divan şiirine yansıyan bu tür etkilerden biri de eskilerin tabiriyle “ilm-i tencim” denen kozmografi tesiridir. Kozmografik unsurları eski şiirimizde kolaylıkla tespit etmek mümkün değildir. Bunun iki sebebi vardır İlki, hem eski hem yeni dönemlerde Divan şiirinde Kozmografik unsurları, bu şiir geleneğinde geçtiği biçimde ele alan “sözlük” ya da “lûgat” adlı müstakil eserlerin olmamasıdır. İkincisi, kozmografik kavram ve ifadelerin çoğu kez teşbih, mecaz, kinaye ve tevriye gibi edebî sanatların arkasına gizlenmesidir. Şimdilik elimizde Divan şiirinde böylesi kavramları işleyen bir sözlük olmadığına göre, biz, bu şiire modellik yapan Farsça kaynakları araştırdık. Karşımıza ilk çıkan eser, *Ebulfazl-ı Musaffâ'nın Ferheng-i Istilâhât-ı Nücûmî* adlı lûgati oldu. 1381/2002 tarihinde kaleme alınan bu lûgat, 877 sayfalık maddeler kısmı ve çeşitli fihristleriyle, klasik İslâmî edebiyatlarda kullanılan kozmik kavram ve tabirler hakkında çok önemli bir eserdir. İçinde binlerce ifade edilebilecek teşbih, mecaz ve terimle zengin bir hüviyete sahiptir. Bu lûgat, makalemizde görüleceği üzere, beş açıdan Divan şiirinde kozmografik kavramları anlamamızı kolaylaştırır. Bu yazıyı yazmaktaki en önemli maksadımız, Divan şiiri için

¹ Prof. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı A.B.D. ibabacan76@gmail.com ORCID: 0000-0002-5613-3940

böylesi eserler kaleme alınana kadar, araştırmacıların Farsçadaki benzer modellere dikkatini çekmek ve mümkünse bunların Türkçeye tercümesini sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, *Ferheng-i Istilâhât-ı Nücûmî*, Divan Şiiri, İlm-i Tencîm, Kozmografi

FERHENG-I ISTILAHAT-I NÜCÛMÎ AND IT'S IMPORTANCE FOR DIVAN POETRY RESEARCHS

ABSTRACTS

İn the Divan poetry even though to make trade and skill are principal idea it is not possible to say that only these are ahead plans of the this poetry. The poets who formit, were strongly influenced by suchelements as faith, tradition and science of the period and reflected this effects on their poems in many ways. One of the effects reflected in Divan poetry is the effects of cosmography called "ilm-i tencîm" as the old saying. It is not possible to determine cosmographicement in our classical poetry easily. There are two reasons fort his: First is the lack of resources to address cosmographicements in the form of a dictionary in Divan poetry in old and new periods. Second, cosmographic concept sandex pression sare often concealed behind literary practices such as compare, metaphor, allusiond double-entendre. For now, we do not have a dictionary in Divan poetry that deals with such concepts, wealsoin vestigated Persian poems modeling this poetry. The firs work ween countered is the dictionary of Ebulfazl-ı Musaffâ named as *Ferheng-i Istilâhât-ı Nücûmî*. This dictionary written in 1381/2002, İtems of 877 page sand with various registers, İt's a very important work about the cosmic concept sandex pressions classical İslamic literature. With the methapor, allision and terms can be expressed in thousands, has a rich identity. That dictionary ease sfrom five aspects cosmograpic concepts of cosmograpic concepts in Divan poetry as seen in our article. Our main purpose in writting this article is to attract the attention of researchers similar models in Persian and, if possible, to provide traslation in to Turkish until such works were written in Divan poetry.

Keywords: Dictionary, *Ferheng-i Istilâhât-ı Nücûmî*, Divan Poetry, The Science of Astrology, Cosmography

GİRİŞ

Sözlükler, özellikle metne dayalı bilimsel araştırmalarda, ana unsur olarak karşımızda durmaktadır. Bilhassa, Divan şiiri gibi araştırmaların mihverini sosyal, beşerî, ilmî, itikadî ve sanatsal muhtevaya dayalı metinlerin oluşturduğu alanlarda, sağlam verilere dayalı sözlükleri kullanmak gerekir. Bunlar, araştırmanın yapıldığı dillerde olabileceği gibi, o dille aynı medeniyet dairesinde yer alan yakın bir dilde de olabilir.

Divan şiiri, altı asırlık tarihinde, bünyesinde pek çok ilmî terimi barındıran zengin klâsik bir edebiyat ürünü olduğundan, farklı sahalara ait lügatlerden istifade edilmeden, ona ait metinlerin sağlıklı bir şekilde anlaşılması ve izah edilmesi mümkün değildir. Divan şairlerinin asıl gayesi, şiirde lafız ve mana hüneri sergilemek olduğu halde, onlar şiirlerinde, devrin ilimlerine ait birçok tabire yer vermiştir. Böylece şairler, tevriye ile telmih sanatları başta olmak üzere, mecâzî ve istiârevî kullanımlar vesilesiyle sanat ve bilim konusundaki bilgi ve becerilerini sergileme imkânı bulmuşlardır.

Divan şairleri bu amaçla şiirlerinde, astroloji (ilm-i nücûm/tencîm, bir bakıma ilm-i fâl) ile astronomiye ait çok sayıda terim, deyim ve mecazı zikretmişlerdir. Söz konusu alanlara ait tabirlerin kullanılmasından maksat, ilmî malumat vermek değildir. Fakat bu tabirler hakkında asgarî bilgiye sahip olmamız gerekir. Aksi takdirde, şairlerin edebî hünerleri ile metinlerinde vermek istedikleri asıl mananın anlaşılması mümkün olmaz. Bu yüzden astroloji ve astronomi terimlerinin şiirde nasıl geçtiğini inceleyen sözlükleri kullanmak, araştırmacılar için elzemdir.

Eskiden olduğu gibi, günümüzde de bu tür şiir örneklerine dayanan sözlükler maalesef Türkçede yoktur. Böylesi bir durumun ortaya çıkmasında, kadim devirlerdeki “meşk” usulüyle öğretimin etkisi olabileceği gibi, özellikle astrolojik kavramların o dönem aydın ve bir kısım halk çevrelerince bilinir olmasının da etkisi olabilir. Bununla birlikte, eski dönemlerde astroloji, astronomi ve bunlara bağlı fal anlayışına dayalı müstakil eserlerin varlığı ve yaygınlığı bir gerçektir. Hatta söz konusu türden eserlerin çoğunun yazarı belli olmayıp tercüme vasfını haizdirler ve bunlar halka mal olmuşlardır. Örneğin, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü’nde yer alan müellifi belirsiz iki risale içindeki, “*Şerh-i Dânisten-i Sülûk-ı Kamer*” adlı 70 beyitlik bir mesnevî ve “*Şerh-i Menâzilü’l-Kamer*” başlıklı beş varaklık mensur bir kısım, ayın burçları, menzilleri ve bunlardan çıkarılacak hükümler hakkındadır (Büyükkarcı Yılmaz, 2014: 131-143). Müstakil eser boyutunda olanlara, “*Hazâ Kitabu Esrâri’n-Nücûm ve Havvâs*” adlı 923/1493 tarihli adı bilinmeyen bir kaynağa dayalı olarak 1150 /1720 yılında Hüseyin İbni Selîm tarafından istinsah edilen, astroloji ve kronolojiyle ilgili bir kitap örnek verilebilir. Bu kitap, eski tabirle “ilm-i tencîm” kitabı olup bu ilmin hükümleriyle ilgili bilgiler ihtiva eder (Erciyas, 2009: 1-6). Bilindiği gibi, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın (ö. 1780) geniş halk kitlelerince tanınan “*Marifetnâme*”sinde de gökyüzü cisimleri, insan hayatı üzerindeki tesirleri ve bunlardan çıkarılacak hükümlere dair geniş malumat vardır. Osmanlıda fal ve falnameler konusunda ise, daha zengin bir literatüre rastlanmaktadır.

Bu alanda, remil, istihâre, kıyafetnâme gibi ilgili yan sahaların da konuya dâhil olmasıyla benzersiz bir kaynak ve kültür zenginliği önümüze çıkmaktadır (bkz. Sezer: 1998). Kısaca eskiler, bilhassa Osmanlılar, gökyüzü cisimleri ile bunlardan türlü yollarla hüküm çıkarılacak her konuya ilgi duymuşlardır. Ancak Divan şiiri açısından önemli olan nokta, yukarıda zikredilen eserlerden hiçbirinin şiirde kullanılan astrolojik-astronomik (kozmoğrafik) yani “ilm-i tencîm” tabirlerini ihtiva eden sözlük formatında eserler olmamasıdır.

Cumhuriyetten sonra, Divan şiirinde kullanılan kozmik âlem ve burçlara dair kavramlar üzerine yapılan ilmî araştırmaların sayısı artmıştır. Bununla birlikte, söz konusu araştırmaların ortak özelliği, gökyüzü ve gökyüzü cisimleriyle ilgili kavramların, Divan şiirinde oluşturduğu teşbih, istiâre ve mecazlar üzerinde yoğunlaşmasıdır. Hatta konu hakkında teorik bilgi veren kaynaklarda da şiire dayalı örnek sayısı oldukça azdır. Örneğin Agah Sırrı Levend, “*Divan Edebiyatı*” adlı eserinde “*İlm-i Tencîm*” adlı bir başlık açmasına rağmen ağırlıklı olarak teorik bir yaklaşım içindedir. Söz konusu başlık altında, “seyyâreler” ve Divan şiirinde yer almaları örneklendirildikten sonra, “bazı tabirler” yan başlığı altında, “şeref-i şems, şeref-i âfitâb, şeref-i kamer, şeref-i utârid, gibi bazı özel adların anıldığı beyitler zikredilir (1984: 214). Sadece, “kırân-ı sa’deyn, nahseyn-i felek, ihtirâk, sitâre-suhtegân, hazîz” ve “evc” gibi çok az sayıda kavramın manası verilerek şiirle örneklendirilir (1984: 215-217). Ahmet Atilla Şentürk’ün, Divan şiiri çalışmalarında sık kullanılan konuyla ilgili makalesi, Osmanlı Edebiyatı’ndaki felek tasavvurunu ve buna bağlı teşbihleri ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Divan şiiri metinlerinde feleğin neye benzetildiği ve ne biçimde yorumlandığı madde madde izah edilip yorumlanmaktadır. Ayrıca Divan şairlerinin burçlar ve burçlarla ilgili tabirleri nasıl ele aldıkları da ortaya konmaktadır (bkz. 1994: 131-179). Fakat bu çalışma, konuyla ilgili kavramları sözlükleştirmek iddiasında değildir. Gökyüzü ve feza ile ilgili bahislere daha fazla yer ayrılan “divan tahlili” çalışmalarında da şimdilik sözlüksel bir dönüşüme rastlanmamaktadır. Mesela “divan tahlili” çalışmalarının öncülerinden sayılan “Necatî Bey Divanı’nın Tahlili” adlı çalışmada, “kozmetik âlem” ve buna bağlı unsurlar, “Tabiat ve Eşya” ana başlığı altında yer almış olup bu bölümde, “şairin muhayyilesindeki kozmik âlem ve buna bağlı vech-i şebekler” tespit edilmiştir (Çavuşoğlu, 2001: 249-291). Tahlil çalışmalarının daha mühim bir prototipi olan “Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası” adlı eserde, gökyüzü, felek ve zamanla ilgili teşbih ve mecazlar yanında, kozmik unsurlara ait “telakki ve inanışlar” a ağırlık verilmiştir (Tolasa, 2001: 401-434). Bununla birlikte Tolasa’nın çalışmasında da “terim” ve “tabirleşen” kavram ve mecazların açıklamasına

doğrudan yer verilmez. Aslında tahlil çalışmalarının temel gayesi sözlük teşkil etmek değil, sözlük çalışmalarına zemin hazırlamaktır.

Divan şiirinde kozmik unsurlar üzerine yapılan ve iddialı başlıklar taşıyan tezler ise konuyla ilgili ayrıntılı ve hassas bir içerik taşımakla birlikte, tahlil çalışmalarının sadece bir adım önünde yer alır. Bu tezler, kozmik unsurlara dair sözlük oluşturma iddiasında değildir. Konuyla ilgili mühim bir çalışmada, Divan şairlerinin gökcisimleri ve burçlar hakkındaki teşbih ve tasavvurları söz konusu edilmiş ve sadece “Kozmik Unsurlar” başlığı altında “kavs-i kuzah, fark, evc” gibi sınırlı sayıda terim sözlük biçiminde açıklanmıştır (Caran, 2003: 72-77). Tek bir şair hakkında yazılan tezlerde de durum çok farklı değildir. Örneğin “Muhibbî Divanı’nda Kozmik Unsurlar” başlıklı bir çalışmada, “Göklerle İlgili Deyimler” başlığı altında, “başı göğe ermek, gökten ne yağar ki yer kabul etmez, yerden göğe kadar vb” deyimler zikredilir (Değirmenci, 2015: 70-71). Dolayısıyla bu tür tezlerde, Divan şiirinde geçen astrolojik veya astronomik kavramlarla ilgili sözlük şeklinde açıklamalara rastlamak mümkün değildir.

Son zamanlarda kaleme alınan bazı spesifik yazılarda, “ilm-i tencîm”e dair kavram ve mecazların doğrudan açıklamasına yer verilmiştir. Bunlardan biri, temelde bir edebiyat araştırması değil bilim ve felsefe tarihi eksenli “Eski Astronomi Metinlerinde Karşılaşılan Astronomi Terimlerine İlişkin Bir Sözlük Denemesi” adlı makaledir. Söz konusu makalede, eski astronomi terimlerinin anlamları verilmiş ve bazılarının bugünkü karşılıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Tespit edilen maddeler, her sözlükte olduğu gibi, A harfinden Z harfine kadar sıralanmıştır (Unat, 2001: 633). Arapça, Latince, İngilizce, Almanca, Osmanlı ve Türkiye Türkçesi ile kaleme alınan türlü kaynaklardan istifade edilen bu denemede, şiir veya diğer manzum ürünlerden alınan örneklere tabii olarak rastlanmaz. Ayrıca Divan şiiri bakımından mühim olan astrolojik terimlere de yer verilmemiştir. Bu konuda sözlük formatına en yakın araştırma, “Sünbülzâde Vehbî Divanı’nda (Sünbülîstân) Kozmik Unsurların Kullanımı” başlıklı yazıdır. Bu yazıda “Yıldız ve Yıldız Kümeleri” alt başlığı altında, “benâtü’n-na’ş, kutb-ı saltanat, ferkadân, ahter-i dünbâle-dâr, nesr-i tâ’ir, kehkeşân, süheyl, ayyuk, şihâb, süreyyâ,” ve “şi’râ”dan ibaret Divan şiirinde yer alan on bir kozmik kavram, şiir örnekleriyle sözlük formatına yakın şekilde açıklanır (Gülüm, 2014: 525-528). Ancak görüldüğü gibi bu sayı, divan şiirinde geçen kozmik kavramlara nispetle son derece sınırlıdır. Öte yandan Divan edebiyatı sözlüğü veya ona kaynaklık eden lügatlerde de kozmik unsurlara ait maddelerin dağınık ve çoğu kez metin örneğinden yoksun olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Divan şiirinde bu türden kavramları şiir

örnekleriyle izah eden çok daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmektedir.

I. Ferheng-i Istılâhât-ı Nücûmî

Türkçe ve Farsça, İslamiyet'ten sonra aynı medeniyet dairesine mensup olmaları ve Farsçanın kaynak-rol model olarak Divan şiirine tesiri, bu dilde yazılan eserleri Divan edebiyatımız açısından önemli kılar. Dolayısıyla, Farsça sözlüklerin klâsik edebiyatımız için ayrı bir hususiyete sahip olduğu açıktır.

Bu bakış açısıyla İran'da yazılan sözlüklere baktığımızda, *Ferheng-i Istılâhât-ı Nücûmî -hem-râh bâ-vâjehâ-yı keyhânî der-şi'r-i Fârsî- (Fars Şiirinde Yıldız Terimleri Sözlüğü -dünyaya ait kelimelerle birlikte-)* adlı bir sözlüğe rastlamaktayız. 1381/2002 tarihinde *Ebulfazl-ı Musaffâ* tarafından kaleme alınan bu eser, tam da Divan edebiyatı çalışmalarında olması gerektiği gibi, kozmik unsurları edebî metinlerde geçtiği biçimiyle izah edip manzum-mensur örneklerle ortaya koymuştur. Sözlük, klâsik Fars şiirindeki yüzlerce kozmik terim, tabir, deyim, teşbih ve istiâreyi harf sırasına göre 871 sayfada açıklayarak metinlerle örneklendirir. Ayrıca lügatte, dipnotlarda zikredilen kavramları, kullanılan çeşitli dillerdeki kaynakları, batı dillerinden Farsçaya girip sözlük kısmında yer alan kelimeleri, şahıs ve yer adları ile tamamlayıcı tabirleri ihtiva eden fihristlere de yer verilmiştir.

Sözlüğün önsözünde Ebulfazl-ı Musaffâ, klâsik Fars şiir ve nesrinde, gökyüzüne dair kelimeler ve yıldızbilim ıstılahlarını izah ederken, “hey’et ve ilm-i tencîm” kaynaklarından yararlandığını ve gökcisimleri hakkında pek çok şâirâne mecaz, kinâye ve istiâreyi izah etme imkânı bulduğunu belirtir. Böylece felekler, yıldızlar ve burçlara dair konuların geleneksel metinlere nasıl tesir ettiğini görebildiğimizi söyler (1381/2002: 13). Öte yandan, eserde yer alan maddelerin sadece tarihsel Derî Farsçasında olmadığını, aynı zamanda Pehlevîce, Yunanca, Hintçe, Harezmece, Soğdca ve Türkçe tabirler hakkında da açıklamalar yapmak zorunda kaldığını anlatır (1381/2002: 14). Dolayısıyla sözlükteki maddelerin, çok dilli bir yapıya sahip olduğuna işaret eder. Eserde, sadece şiir-nesir örneklerine yer vermediğini, bazı konuların izahında şekil ve semalardan da istifade ettiğini söyler. Yararlandığı kaynakların İran ve İslam dünyasıyla sınırlı olmadığını, bilakis başta Yunanca olmak üzere batılı çeşitli kaynaklardan da sıklıkla yararlandığını vurgular. Ayrıca eserde, elit şâirâne telakkiler yanında âmiyâne inançlara da yer verilmiştir (1381/2002: 14-15). Ancak Ferheng-i Istılâhât-ı Nücûmî’de madde başlarının harekelendirilmemesi, lügatin kullanımını bir miktar zorlaştırmaktadır. Biz, eğer yazarın bu lügatte uyguladığı biçime uygun Divan edebiyatı üzerine bir

çalışma yapılırsa, işte o zaman aynı dil ve kültür zenginliğine sahip bir “kozmetik tabirler” sözlüğünün ortaya çıkacağına inanıyoruz.

II. Eserin Divan Şiiri Araştırmaları Açısından Önemi

Ferheng-i Istilâhât-ı Nücûmî, Farsça olmasına rağmen, Divan şiiri araştırmaları bakımından çok önemli bir lügattir. Çünkü eser, aşağıda söz konusu edeceğimiz açılardan değerlendirildiğinde, Divan şiirinde geçen kozmografik kavram ve tabirleri daha iyi anlamamızı sağladığı görülecektir. Bu lüğatin Divan şiiri çalışmalarına katkısı şu yönlerdendir:

1. *Teşbihî ve Mecazî İfadelerin Anlaşılmasına Sağladığı Katkı*: Eserde, âbile-i rûz (güneş), âsitâne-i gerdûn (ay), âfitâb-ı sâni (Utarid), âbrû-yı zâl (yeniay), ahzar ve ağber (gökyüzü ve yeryüzü), bâbü’s-semâ (kehkeşân), burc-ı âteşi/âzerî (Esed/Arslan burcu), (düm-i gürg (yalancı fecir), sübhâ-yı billûr (yıldızlar), şahne (güneş), kemân-ı sâm (kavs-i kuzah) gibi Divan şiirinde yer alan veya olmayan pek çok teşbihî, mecâzî ya da istiârî tabire karşılık verilmiştir. Görüldüğü gibi bu tabirlere geleneksel lügatlerde gösterilen manaları esas aldığımızda, Divan şiiri metinlerini doğru anlamamız mümkün görünmemektedir. Örneğin Nâbî’nin (ö. 1712) şu beytinde, “burc-ı nârî” tamlaması, Musaffânın lüğatinde, geçen “burc-ı âteşi/burc-ı âzerî” maddesine verilen karşılık olan “Esed/Arslan burcu” (Musaffâ, 1381/2002: 81) anlamında kullanılmıştır. Aradaki tek fark, tamlamanın Farsça şeklinde yer alan “âzerî” ve “ateşi” kelimesi yerine, Nâbî’nin “nârî” kelimesini koymasındadır:

Sipîhr meclis-i rindâna burc-ı nârîdür

Anunçün âteş ile hem-nasîbdür lûle (G. 727/9, s. 1005)

Bu beyitte “burc-ı nârî” tabirini Esed/Arslan burcu olarak anlamamızı gerektiren durum, eski kozmografi anlayışında Esed burcunun yıldızının Güneş, doğasının ise âteş olmasıdır (Yıldız, 1998: 76). Beyitte görüldüğü üzere, gökyüzünün rintlere meclisi için adeta Esed burcuna dönüşmesi, bu mecliste tütürülen kâğıt külâh içindeki tütünün (lûle), nasibinin ateş ile aynı olmasına yani yanmasına neden olduğu anlatılmaktadır. Böylece incelediğimiz sözlükte, mecâzî bir kavrama verilen mananın isabeti, Nâbî’den aldığımız beyitle de ispatlanmaktadır.

Ferheng-i Istilâhât-ı Nücûmî’ye göre, “Cemşid-i felek” tamlaması güneşten kinâyedir ve bazen Cemşid, “felek” kelimesinin benzetilenidir (Musaffâ, 1381/2002: 165). Aşağıda Nefîden (ö. 1635) alınan beyitte, “Cemşid” kelimesinin efsanevî İran padişahı olması yanında, ihâm-ı tenâsüb yoluyla

Musaffâ'nın sözlüğünde verilen "Güneş" karşılığını da hatırlatıyor olabilir. Zira ilk mısradaki "tâcver-i maşrik u mağrib" (doğu ve batının taç sabibi/padişahı) tamlaması, güneşin doğuş ve batışı ile zamana hâkimiyetine işaret etmiş olabilir:

Cemşid-i zamân tâcver-i maşrik u mağrib

Hurşid-i zemîn şem'-i ziyâ-güster-i âlem (K. 24/10, s. 51)

Nefî'nin şu beytinde, "medâr-ı kevkebe-i ihtişâm-ı Cemşid" (Cemşid'in ihtişamlı yıldızının döndüğü yer) tamlamasında Cemşid'in gökyüzü manasına gelme olasılığı vardır. Bu durumda incelediğimiz sözlük, Divan edebiyatındaki Cemşid ü Hurşid adlı eserleri, gökyüzü ve güneş ikilemesi şeklinde de anlayabileceğimizi gösterir:

Medâr-ı kevkebe-i ihtişâm-ı Cemşid

Dilîr-i ma'reke-i arsa-i Nerîmânü (K. 31/17, s. 108)

Ferheng-i Istîlât-ı Nücûmî'ye göre, "sitâre-i bâmdâd" ve "sitâre-i subh" kinâyevi tamlamalarıyla, Zühre veya Yemen Yıldızı kastedilir (Musaffâ, 1381/2002: 374). Aşağıda verilen beyitte sevgiliyi vâsfeden Nedîm (ö. 1730'dan önce), onun boynundaki siyah noktanın, "subh sitâresi" (sabah yıldızı) mı yoksa hâl (ben) mi olduğu hususunda şüphe içinde olduğunu anlatır:

Şafak mı şebde ya hattında rûy-ı âl midir

Subuh sitâresi mi gerdeninde hâl midir (G. 34/2, s. 373)

Edebiyatımızda çalgı, musikî, aşk ve işretin sembolü olan Zühre, sabah erken görünmesi dolayısıyla, şiirimizde söz konusu edildiği müşahede edilmektedir (Onay, 2013: 440). Dolayısıyla yukarıdaki beyitte "subuh sitâresi" tabiriyle, Zühre'nin kastedildiği düşünülebilir. Beyitteki şafak kelimesi de buna delil sayılabilir.

Musaffâ, Fars şiirinde kullanılan "kemân-ı behmen" tabiri için "kavs-i kuzah" karşılığını vermektedir (1381/2002: 632). Kavs-i kuzah terkihi, Divan şiirinde gökkuşağını (Pala, 2002: 275) anlatan bir mürsel mecazdır. Öte yandan "mâh-ı nev" yani yeniayın şekli kavilidir. Aşağıdaki beyitte Nedîm'in, "meh-i nev" ile Behrâm (edebiyatta diğer bir anlamı Mirrîh) kelimelerini bir arada kullanması ve "zer-tûz" tabiriyle ay ışığına işaret etmesi, "kemân-ı behmen" ifadesini kavs-i kuzah manasına sarf ettiğini gösterir:

Meh-i nev sanma görüp safvetini Behrâmın

Düşdü destindeki zer-tûz kemân-ı behmen (K. 2/45, s. 8)

Birkaç örnekle kifayet etmemize rağmen Ferheng-i Istilâhât-ı Nücûmî'nin, Divan şiirindeki bazı teşbih ve mecazları, kozmografik açıdan yorumlayabileceğimizi göstermesi, eserin ehemmiyetini ortaya koymaktadır.

2. *Kelime ve Tabirlerin Kozmografik Yan Anlamlarına İşaret Etmesi*: Ferheng-i Istilâhât-ı Nücûmî'den, bazı kelime ve tabirlerin, geleneksel Osmanlı Türkçesinde yer almayan kozmografik manalarını da öğrenmekteyiz. Mesela eserde, âsitân ve tâbhâne kelimeleriyle gökyüzü; âhû ve âyine ile de güneşin kastedildiğini görmekteyiz. Ya da tahte's-şu'â tabiri ayın hallerinden birine işaret eder. Aslında bir tür mecaz yoluyla ifadelere terim anlam kazandırılan bu yol, bazı kelime ve ibarelerin klasik şiirde kalıcı kozmografik anlam kazandıklarını ortaya koyar. İncelediğimiz sözlükte benzer şekilde yer alan, kozmografik terimsel anlam kazanımlarına şu örnekleri verebiliriz: İhtirâk (gezegenlerin güneşle aynı yönde birleşmesi), tahta (gökyüzü veya yıldız hesaplamalarında kullanılan bir tür alet. Divan şiirinde rub' tahtası diye geçer), tesdis (Ayın güneşe 1/6 oranında bir mevkie yerleşmesi), siper (Kehkeşân göğünün yüzü), ankebût (üstürlâbın yedi beden ve azasından tümü), münkalîb (dört mevsimin başındaki dört burç) vs.

Bu tür kelimelerin Divan şiirinde nasıl zikredildiğine ilk olarak "ictimâ" kelimesini örnek verebiliriz. Kelimeye, esas aldığımız lügatte, "*güneş ile ayın yakınlaşması ve birleşmesi. Bu vaktin yıldız falına tâli'-i ictimâ derler. Çünkü bu vakitte ay, güneş ışıkları altına girer. Bu durum diğer gezegenler için ihtirâk tabiriyle anlatılır*" karşılığı verilir (Musaffâ, 1381/2002: 17). Aşağıdaki beyitlerde Kadı Burhâneddin (ö. 1398) ve Karamanlı Aynî'nin (ö. 1494), "ictimâ" kelimesini bu anlamda kullanıldığı açıkça görülmektedir:

Yüzünde güneş ile ay kırân eyledi mîzânda

Fîrâk oldı benüm hattum buların ictimâ'ından (G. 713/5, s. 281)

Zülf ü ruhsâr u cebînün sanki dost

Ay u gün akrebde itdi ictimâ' (G. 256/3, s. 494)

Bir başka örnek "sürüş" kelimesidir. Kelimeye Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde melek ve Cebrâil karşılıkları verilmiştir. Oysa ele aldığımız sözlükte sürüş, "Ayyuk"un karşılığı olarak gösterilmiştir. Ayyuk Divan şiirindeki telakkiye göre kırmızı ışık veren parlak bir yıldızın adıdır (Şentürk, 2016: 505). Şairler, bu yıldızın gökyüzünün en yüksek noktasında bulunduğu inandıkları için, onu bir mübalağa unsuru olarak kullanmışlardır (Pala, 2002: 59). Aşağıda verilen beyitte Sâkîb Mustafa Dede (ö. 1735), "sürüş"ü, Divan şiirinde yıldızlara has bir tasavvur olan "halka-be-güş" (kulağı küpeli) olarak vafeder. Divan şiirinde

yıldızların yaydıkları ışıklar dolayısıyla küpeli hayal edilmesi yaygın bir durumdur. Oysa meleklerin veya Cebrâil'in bu şekilde tasviri, alışılmış bir tasvir değildir. Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere, Divan şiirinde sürüş kelimesinin -incelediğimiz sözlükte belirtildiği gibi- asıl anlamından uzaklaşarak "Ayyuk" manasını kazanabileceği, en azından tevriyeli kullanılabileceği anlaşılmaktadır:

Halka-be-güş anlara hüş-ı sürüş u felek

Olsa aceb mi gönül vakf-ı gam-ı evliyâ (K. 9/37, s. 105)

Ferheng-i Istılâhât-ı Nücûmî'de, "kelef" kelimesinin benzer bir şekilde, temel anlamına bağlı kalmakla birlikte, Ay ve Güneş'e has kozmografik anlam kazandığı tespit edilmiştir. Buna göre kelef, Ay ve Güneş'in yüzeyinde oluşan siyah nokta ya da noktalar (Musaffâ, 1381/2002: 631). Aslında bu durum tabii olup Divan şairlerince çoğu kez kusur addedilir. Osmanlıca sözlüklerde "kelef"e, "yüzdeki benek, kırmızı nokta ve şiddetli sevgi" manaları verilmektedir. Hayalî Bey'den (ö. 1557) alınan şu beyitte, "kelef", Benâtü'n-naş ve Kehkeşân gibi astronomik kavramlarla yan yana kullanılarak Ay'ın sıfatı olmuştur. Eş anlamlı başka kelimeler arasında Ay'ın yüzeyindeki siyah noktayı nitelemek için "kelef" in seçilmesi, Divan şairlerinin bazen, kelimenin kozmografik terim anlamını kastettiklerini göstermektedir:

Benâtü'n-nâş râh-ı Kehkeşândan alsa ol gerdi

Kamer mir'âtını jeng-i keleften pâk ide ânî (K. 22/20, s. 58)

Bu gruba, "nitâk" kelimesinin terimleşmesi de örnek verilebilir. "Nitâk"ın Osmanlı Türkçesi sözlüklerindeki anlamı kemer, kuşak, bele bağlanan peştamal ve benzer şeylerdir. Musaffâ, eski tasavvurda, felek dairesi üzerindeki bir eğrilik olduğunu ve felek dairesindeki her bölümün dört eğrilığe, başka bir ifadeyle dört "nitâk"a ayrıldığını söyler (1381/2002: 795). Dolayısıyla feleğin her bölümünün "nitâk" adı verilen eğriliklerle bölündüğü anlaşılır. Feleğin her kısmında bir seyyârenin yer aldığı eski inançlardandır. Kelimenin bu anlamda Divan şairlerince de bilindiği, Karamanlı Aynî'den aldığımız aşağıdaki beyitten anlaşılmaktadır. Zirâ şair beyitte Mirrih'i sarhoş olarak tasvir eder ve Mirrih'in yörüngesinde, "kavseyn" yani eğriliklerle ilerlediğini anlatır. Sevgilisine "meh" (ay) diye seslenen Aynî, onun iki kaşını, Mirrih'i diğer seyyârelerin felek dairesinden ayıran nitâk'a benzetir:

Mirrih-i mestün iy meh kavseyn-i menzil itdi

Ya'nî ki iki kaşun oldı nitâk-ı Mirrih (M. I/V-4, s. 136)

Son olarak Arpaeminizâde Sâmi'den (ö. 1734) aldığımız aşağıdaki beyit, şairlerin bu türden kelimeleri gökbilimsel anlamlarıyla ve tevriyeli olarak kullanımlarına en güzel örneklerdendir. Çünkü beyitte Sâmi, “vebâl” kelimesini, hem kendi anlamında hem de Ferheng-i Istilâhât-ı Nücûmî'deki “seyyârelerin mevki’i” (Musaffâ, 1381/2002: 821) karşılığında kullanmıştır:

Öpmiş siyâh idince leb-i hâl-i gerdenün

Uymuş rakîbe âh sitârem vebâlde (G. 113/3, s. 542)

Verdiğimiz bu gruptaki örneklerden anlaşıldığı kadarıyla, incelediğimiz sözlük, Divan şiirinde bildiğimiz kozmografik tabirlerle beraber kullanılan diğer kelimelerin de terimsel manası olabileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu eser, söz konusu türden tespitler için ilk elden kaynak hükmündedir.

3. *Türkçe Kaynaklarda Rastlanmayan Kozmografik Tabirlere Yer Vermesi:* Elimizdeki lügatte, Divan şiirinde gök ve gök cisimleri ıstılahına dair bilgi veren sözlüklerde rastlanmayan veya nadiren görülen kimi kelime ve tabirler de vardır. Bunların bir önceki gruptan farkı, yan anlam kazanmaksızın, doğrudan kozmografik terim olarak kullanılmalarıdır. Yani elimizdeki lügate bakmaksızın bazı kelimelerin kozmografik manada kullanıldığını tespit etmemiz mümkün değildir. Bunlara, azfendak (kavs-i kuzah), bîduht (nâhid), erdecân (yıldızlar ve burçlarda bir ölçü), ziberkân (ay), sa’d-ı zâbih (ayın yirmi bir menzilinden biri), zika (birbirine yapışmış iki yıldız), kebîse (ay ve güneş yılı arasındaki ihtilafı kaldırmak üzere kullanılan ölçü) ve re’sü’n-zeneb’i (ayın eğik eksenini veya göğü) örnek verebiliriz.

Bu başlık altındaki tabirlerin Divan şiirinde yer alıp almadıkları geniş bir araştırmayı gerektirdiğinden biz, sadece Karamanlı Aynî'nin şiirlerinde sıklıkla kullanılan ve Ferheng-i Istilâhât-ı Nücûmî'de Yunanca ya da Hintçe olduğu söylenen “heylâc” kelimesinden söz etmek istiyoruz. Buna göre heylâc, “*yıldız falında hayat kaynağı olarak gösterilen ve karmaşık bahisler içinde anılan bir kavramdır. Heylâc, aynı zamanda cisim ve ruhun delilidir. Farsça Kethüdâ yani Tanrı ile benzer bir manaya sahiptir. Ay, güneş, saâdet, ictimâ’, istikbâl ve tâli’ gibi beş türü vardır*” (Musaffâ, 1381/2002: 869-870). Aşağıdaki beyitte Karamanlı Aynî, kavramı, “tâli” tür adıyla tenasüplü ve onun beş çeşidine işaret ederek kullanmıştır:

Ne tâli’dür kuyâs it iy müneccim

Bu biş heylâc olupdur anda yeksân (K. 21/32, s. 118)

Yine şu örnekte şair heylâc’ı, Farsça mukabili olan kethüdâ kelimesiyle

birlikte kullanmış ve onun yıldızbilimindeki manasını bildiğini bir kez daha ortaya koymuştur:

Ziyânsuz ked-hüdâ heylâcı kâmil

Sa'âdet sehm ile sûd olsa tâli' (G. 254/5, s. 492)

Bu sınırlı sayıda örnek bile, elimizdeki sözlükten istifade edilmediğinde, Divan şiirinde kullanılan bazı kozmografik terimlerin fark edilemeyeceğini gösterir.

4. *Telmih Esaslı Kozmografik Kavramları Açıklaması*: Musaffâ'nın lügatinde kimi maddeler, telmih unsuru barındıran kozmografik tabirlerden ibarettir. Böylesi telmihler hikâye, halk inancı, itikat veya eski bir geleneğe dayanabilir. Telmih esaslı kozmografik tabirlerin Divan şiirinde en sık görülenlerinden biri, “nesr-i tâ'ir”dir. Musaffâ kavramı kısaca, “gökyüzünün on ikinci parlak yıldızı olup kartal şeklindedir” diye açıklar. Ancak arkasında bir Yunan halk inancı olduğunu belirtir. Bu inanca göre, Nesr-i Tâ'ir yani Mirvis, Ceres adasının kralı olup Tanrı Zeus onu Kartal suretinde gökyüzüne çıkarmıştır (Musaffâ, 1381/2002: 790-791). Yıldıza dönüştükten sonraki parlaklığı, önceki krallığıyla ilişkilendiriliyor olmalıdır.

Divan şiirinde sık kullanılan bu kavramın, ne tam olarak karşılığına ne de arkasındaki hikâyeye, yaptığımız araştırmada müracaat ettiğimiz belli başlı Türkçe kaynaklarda rastladık. Divan şairleri Nesr-i Tâ'iri, birçok hayal ve teşbihe konu etmişlerdir. Örneğin Azmizâde Haletî (ö. 1631) memduhunun ihtişamını anlatırken Nesr-i Tâ'irin ona harem güvercini, Atlas göğünün de onun bayrak bezi mesabesinde olduğunu söyler:

Nesr-i Tâ'ir kebûter-i haremi

Atlas-ı çerh şukka-i alemi (K. 3/15, s. 36)

Yahya Bey ise (ö. 1582) Nesr-i Tâ'iri, “Şat ırmağını hoşça geçmesi”si vesilesiyle bir teşbih içinde anar:

Nesr-i Tâ'ir gibi Şat ırmağını hoş geçerüz

Kol kanad oldu bize sanki bu cisr-i a'lâ (K. 31/5, s. 125)

Ferheng-i Istilâhât-ı Nücümü'de, “çeşme-i âfitâb” tamlaması ile ilgili olarak Sâmi milletlerine ait bir inançtan söz edilir. Bu inanca göre; Araplar gibi Sâmi milletleri de, güneşin batma anında sıcak bir çeşmede kaybolduğuna inanırlar. Çâh-ı zulmet ya da çâh-ı mağrib de denilen karanlık içindeki çeşme-i hayvân, her sabah yeniden ortaya çıkar (Musaffâ, 1381/2002: 253). Aşağıda yer alan beyitte Fuzulî (ö. 1556) bu itikadı, âfitâbın eş anlamlısı olan hurşîd kelimesine yer vererek işler:

Gizleyüp çeşme-i hurşîd suyun kûze-i çerh

Katre katre kila encüm reşehâtın peydâ (G. XXIII/2, s. 147).

Eserde ayrıca Hazret-i Süleyman ile güneş, Güneş ve Sühâ, Ay ve köpek, Zuhâl ile İdris gibi pek çok ikileme hakkında, Divan şiirinde zikredilmeleri mümkün telmihlere ait itikat ve inançtan bahsedilir. İncelediğimiz lügat, bu itikat ve inançların nasıl kozmografik anlam kazandığını izah etmek bakımından son derece mühimdir.

5. *Bilinen Kozmografik Tabirler Hakkında Yeni Bilgiler Vermesi:* Elimizdeki lügat, Divan şiirine dair sözlük ve kaynaklarda manası açıklanan bazı tabirlere yeni bilgiler eklemesi bakımından da dikkat çekicidir. Örneğin Esed burcu hakkında Yunan mitolojisinden aktarılan bir bilgi, bizdeki burçlarla ilgili belli başlı kaynaklarda yer almaz. Buna göre Esed burcu, Herkül'ün çocukluğunda, Alp dağında öldürdüğü aslandır. Tanrı Jübiter bu aslanı, Herkül'e saygı için gökyüzüne çıkarmıştır (Musaffâ, 1381/2002: 39).

Benzer bir şekilde, çok eski inançlara göre Pervîn (Ülker) yıldızı, ayrılık ve perişanlığın sembolü olup Dübb-i Ekber ve Benâtü'n-na'sın aksine birliği temsil eder. Ayrıca aniden zayıflamayla neticelenen şişmanlık ve sırtta beliren cilt hastalıklarının Sevr (Boğa) burcuyla ilişkilendirilmesi (Musaffâ: 1381/2002: 104 ve 152) bizdeki kaynaklarda yer almayan bilgilerdendir. Ferheng-i İstilâhât-ı Nücûmî'ye bu gözle bakıldığında, şiir ve edebiyatımızda zikredilen pek çok kozmografik kavram ile bunlara bağlı teşbih, mecaz ve mazmunu, daha iyi anlamamızı sağladığı görülecektir.

SONUÇ

Divan şiiri, altı asırlık tarihinde inanç, itikat, gelenek, mitoloji ve türlü bilimlere ait pek çok sahadan kavramı işleyen zengin bir şiir geleneğidir. Bu şiiri anlamak isteyen okuyucu, farklı alanlardan sözlükler karıştırmak zorundadır. Ancak ne yazık ki günümüzde, Divan şiiri hakkında "ihtisaslaşmış" sözlüklere pek rastlanmamaktadır. Son zamanlarda Ahmet Atillâ Şentürk'ün, Osmanlı Şiir Kılavuzu adlı eseri çerçevesinde mühim çalışmalar yaptığı görülmektedir. Ancak sadece Divan şiirinde Kozmografik terim ve tabirlere ait müstakil eserlere olan ihtiyaç da ortadadır. Aslında bizdeki geleneksel kozmografi ya da Divan şiirinde kozmografik unsurları işleyen çalışmalar, oldukça fazladır ve son derece değerli çalışmalardır.

Bizim vurgulamak istediğimiz nokta, bu çalışmaların, yazımızda incelenen sözlük örneğinde görüldüğü gibi, “Divan şiirinde/edebiyatında Örneklerle Kozmografik Kavramlar Sözlüğü/Lügati” benzeri bir isim altında kitaplaştırılmadığıdır.

Mevcut durumda bir araştırmacı ve okuyucu için yapılacak ilk şey, Farsçadaki benzer kaynaklardan istifade etmek ve mümkünse bunları tercüme yoluyla dilimize kazandırmaktır. İşte bizim bu makalemizde ele aldığımız *Ferheng-i Istilâhât-ı Nücûmî* adlı lügat, böylesi bir çabanın ürünüdür. Kısacası, tarihte aynı medeniyet dairesinde yer aldığımız İranlılar, Divan şiiri çalışmalarında çok yönlü istifademize uygun eserler kaleme almışlardır. Şimdilik yapacağımız şey, Türkçede de bu türden eserler oluşturulana kadar, Farsça kaynaklara başvurmaktır.

Bu yazıda görüldüğü gibi, modern dönemlerin ürünü sayılan Ferheng-i Istilâhât-ı Nücûmî adlı kitap, türlü yönlerden Divan şiiri araştırmalarına katkı sunmaktadır. Bunlardan öne çıkanlar; kozmografik anlam kazanan kelime, teşbih ve mecazları anlamamızı sağlaması, bize Türkçe kaynaklarda yer almayan kozmografik kavramları fark ettirmesi, telmih esaslı kozmografik tabirlere açıklık getirmesi ve bilinen kozmografik tabirler hakkında yeni bilgiler vermesidir.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Kenan-BEKEN, Süheyl vd. (1958). *Fuzulî Türkçe Divan*, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- ARI, AHMET (2003). *Sâkıb Dede ve Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997). *Nâbî Divanı II. Cilt*, İstanbul: MEB Yayınları.
- BÜYÜKKARCI YILMAZ, Fatma (2014). “Kamer, Burçlar ve Menzillerle İlişkisi Hakkında İki Risâle, *Turkish Studies*, Cilt: 9, Sayı: 9, s.s. 131-143.
- CARAN, Mümtaz (2003). *Divan Şiirinde Kozmik Unsurlar*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1997). *Yahyâ Bey Divânı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (2001). *Necatî Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- DEĞİRMENCİ, Özlem (2015). *Muhibbî Divanında Kozmik Unsurlar*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- ERCİYAS, Osman (2009). *Hazâ Kitâbu Esrâri'n-Nücûm ve Havvâs Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÜLÜM, Emrah (2014). "Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı'nda (Sünbülîstân) Kozmik Unsurların Kullanımı, *Turkish Studies*, Cilt: 9, Sayı: 9, s.s. 519-546.
- KAYA, Bayram Ali (2003). *The Dîvân Of Azmi-zâde Haletî*, Boston: The Department Of Near Eastern Languages and Literatures Harvard University.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2004). *Arpaemini-zâde Mustafa Sâmi Dîvân*, Ankara: Özel Baskı.
- LEVEND, Agah Sırrı (1984). *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler-Mazmunlar ve Mefhumlar)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- MACİT, Muhsin (1994). *Nedîm Divanı*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Ankara.
- MERMER, Ahmet (1997). *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MUSAFFÂ, Ebulfazl (1381/2002). *Ferheng-i Istilâhât-ı Nücûmî -hem-râh bâ-vâjehâ-yı keyhânî der-şî'r-i Fârsî*, Tahran: Pejuhişgâh-ı Ulûm-ı İnsanî ve Mutâlaât-ı Ferhengî.
- Nefî (?). *Dîvân-ı Nefî*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2738> (E.T: 21.02.2019).
- ONAY, Ahmet Talat (2013). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü -Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı-*, (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara: Berikan Yayıncılık.
- PALA, İskender (2002). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: L&M Yayınları.
- SEZER, Sennur (1998). *Osmanlı'da Fal ve Falnameler*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1994). "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar), *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 90, s.s. 131-179.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (2016). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu C. I*, İstanbul: OSEDAM Yayınları.

TARLAN, Ali Nihad (1992). *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

TOLASA, Harun (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.

UNAT, Yavuz (2001). "Eski Astronomi Metinlerinde Karşılaşılan Astronomi Terimlerine İlişkin Bir Sözlük Denemesi", *OTAM*, Cilt: 11, Sayı: 11, s.s. 633-696.